

گلستان هنر
(پیشگام)

خواجہ اختیار منشی

(زنده در ۹۷۵ ق)

دکتر حمیدرضا قلچ خانی

سرشناسه: قلیچ‌خانی، حمیدرضا، ۱۳۴۷ -
عنوان و نام پدیدآور: خواجه اختیار شنسی (زنده در ۵۷۹ق.) // حمیدرضا قلیچ‌خانی
مشخصات نشر: تهران: پیکره، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری: ۷۲ ص: مصور
فروست: گلستان هنر: ۲۳
شاب: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۷۸-۷۱-۱
سبب فهرست‌نویسی: فیا
موضوع: خواجه اختیار شنسی کتابادی، قرن ۱۰ق
موضوع: خوش‌نویسی، تاریخ
Writing, Tal
موضوع: خوش‌نویسان ایرانی -- قرن ۱۰ق -- سرگذشتنامه
موضوع: Calligraphers -- Iran -- ۱۶th century -- Biography -- تاریخ
موضوع: Calligraphy -- Iran -- تاریخ
رده‌بندی کشور: ۹۱۳۶ / ف ۲۰ / NK۳۳۹
رده‌بندی دیوینی: ۷۴۵ / ۱۹۹
شماری کتابشناسی: ۱۸۶۰۱

گلستان هنر: ۲۳
خواجه اختیار شنسی (پیکره)
دکتر حمیدرضا قلیچ‌خانی
دبیر مجموعه: دکتر علی‌اصغر میرزایی مهر
ترافیک: مهدیه ابوالحسن
ویراستار: خشایار فیهمی
ترجم بخش انگلیسی: دلام کاردار طهران

چاپ نخست: ۱۳۹۶
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۰۰۰۰ تومان
اینترگرافی: نقش سبز چاپ و صحافی: مینا
نشر پیکره: تهران، خیابان آزادی، ابتدای آذربایجان، پلاک ۱۰۳۴
تلفن: ۶۶۰۲۸۴۱۹ / فکس: ۶۶۰۲۸۴۲۴
www.peikarehpub.ir
E-mail: peikarehpub@gmail.com

مجموعه‌ی «گلستان هنر» در راستای شناخت و معرفی گذشته‌ی فرهنگی و هنری کشور بزرگ و هنرپرور ایران، ضمن ایجاز می‌کوشد تا با تکیه بر مستندات و تازه‌ترین پژوهش‌های علمی، اطلاعات بدیعی را در معرفی و تحلیل آثار هنرمندان گمنام یا کمتر شناخته‌شده‌ی هنرهای تجسمی به دست دهد.

ارجاعات دقیق، رعایت یکدستی در شیوه‌ی نگارش، پیراستگی متون و بهره‌مندی از تصاویر باکیفیت از اصولی است که هنرپژوهان ملزم به آن خواهند بود.

فهرست

پیش از هر چیز	۶
زندگی و هنر اختیار مُنشی	۹
تشابه نام	۱۲
پودایش و وجه تسمیه‌ی تعلیق	۱۴
واضع خط تعلیق و شجره‌ی تعلیق‌نویسان	۱۷
نقل و جعل آثار اختیار مُنشی	۱۹
آثار برجای مانده	۲۱
جمع و پی‌نوشت	۶۶

پیش از هر چیز

بنابر بیشتر منابع، خط تعلیق را نخستین خط ایرانی می‌دانیم که برای نوشتن اسناد و مکاتبات درسی رایج شد. این خط با همه‌ی دلفریبی‌های بصری‌اش، خوانایی کافی را برای کتابت متون فارسی و همگانی‌شدن نداشت و از این رو خط نستعلیق اندک‌اندک از اواسط سده‌ی هشتم هجری به یاری تعلیق شتافت و نه تنها تعلیق را منسوخ نکرد، بلکه در حفظ و ثبات جایگاه موقعیت تعلیق در امور دیوانی، نقش به‌سزایی را ایفا کرد. در واقع نستعلیق نمی‌تواند منسوخ‌کننده‌ی خط نسخ در حوزه‌ی کتابت متون فارسی دانست، چراکه نستعلیق از اوّل سده‌ی نهم هجری برای کتابت متون فارسی عهده‌دار نقش اصلی شد و خط نسخ هم بنابر وظایف کتابت «قرآن» و برخی متون دینی را ادامه داد.

سومین خط ایرانی، شکسته‌ی نستعلیق است و محمد شفیع هروی و مرتضی‌قلی شاملو را در نیمه‌ی دوم سده‌ی یازدهم هجری قائل‌مندکننده. آن دسته‌اند، با این‌حال نمونه‌هایی از شکسته‌ی نستعلیق که پیش از سده‌ی یازدهم که به دست نیز در دست است و هم‌چنین باید یادآور شوم که خط شکسته‌ی نستعلیق، بدان‌که در ادامه‌ی نستعلیق و وام‌دار آن است، در ساختار حروف و اتصالات تحت تأثیر خط شکسته‌ی تعلیق است.

از آن‌جا که خط تعلیق در اسناد و مکاتبات دیوانی رواج داشت و اغلب در حلقه‌ی منشیان و دبیران بود، به‌سان خط نسخ و نستعلیق جایگاهی همگانی و شناخته‌شده نداشت و از این رو منشیان و کتابیان تعلیق با پادشاهان و اُمرا در ارتباط بودند و طبیعتاً عامه‌ی مردم مخاطب ایشان نبودند؛ در نتیجه خط تعلیق چنان‌که شایسته و بایسته‌ی اوست، شناسایی و معرفی نشده و هیچ پژوهش در‌خوری در باب این خط و هنرمندان‌ش، طبع را به زیور خویش نیاراسته است. از دلایل مهم گمنام‌نشدن تعلیق نویسان، یکی این است که در تذکرها و رسالت‌خویشی به اندازه‌ی دیگر خوشنویسان جدی گرفته نشده‌اند و آن‌ها را منشی و دبیر قلمداد کرده‌اند و از سوی دیگر، بسیاری از آثار چشمگیر ایشان در حوزه‌ی تسخه‌های منشآت، دستور ترسل، اسناد، فرامین و جز این‌ها قرار دارد و بنا بر سندی بودن آن‌ها، کاتب امکان نوشتن نام خود را نداشت و به‌ندرت دسترس اشخاص غیردولتی قرار می‌گرفت؛ هم‌چنین آثار تعلیق تا سده‌ی دهم، به‌ندرت به شکل قطعه و رقع‌های مستقل و هتری تولید شده و به دست علاقه‌مندان می‌رسید.

بیشتر منابع، خواجه تاج سلمانی اصفهانی را مُبدع خط تعلیق دانسته‌اند، اما می‌دانیم که آثار بسیاری به خط تعلیق از سده‌های پیش از وی دیده شده است و از این رو سزاوار است که وی را قانون‌گذار کننده‌ی شکسته‌ی تعلیق بدانیم.

خواجه اختیار منشی گنابادی مشهورترین و نامدارترین خوشنویس تعلیق بشمار می‌رود. گویی نام وی و تعلیق بیش از هر هنرمندی به هم گره خورده است و این بی‌تابی، حاصل نبوغ، استعداد و پُرکاری وی است. وی در نیمه‌ی دوم سده‌ی دهم هجری هرات به خوشنویسی اشتغال داشت و خوشبختانه آثار فراوانی از وی در موزه‌ها، کتابخانه‌ها و مجموعه‌های خصوصی ایران و جهان به یادگار مانده است؛ با وجود این وی و آثارش آن گونه که باید شناسایی، بررسی و معرفی نشده است.

امروزه که میراث ارزشمندش از خطوط و نقوش به مثابه‌ی ثروتی فرهنگی که در درازمدت ارزشمند است ز کف بی چون و چنان است، در دست طراحان گرافیک، دکوراسیون، مد و جز این‌هاست. روم توجه به داشته‌های خوشنویسی و خصوصاً خطوط ایرانی، بیش از پیش ضروری می‌نماید. همان گونه که در سال ۱۳۳۹ ش. آگاهانه از خط تعلیق استاد مرضی عبدالرسولی (ف. ۱۳۷۳ ش.) برای کاشیکاری آرامگاه خیام نیشابوری استفاده شد، این خط در عرصه‌ی معماری، گرافیک و هنر، قابلیت‌های نامحدودی دارد.

این شیفته و خادم خوشنویسی ایرانی را اوایل دهه‌ی هشتاد عزمش را بر تدوین «دانشنامه‌ی خط تعلیق» جزم کرده است. هر چند نمی‌داند که پژوهش‌هایی از این دست، با نبود بستر کافی از منابع و پژوهش‌های بنی، سنگلاخی دشوار است. کتاب خواجه اختیار منشی، برگ‌هایی از آن پژوهش در راه است و امید است که به زودی امکان تکمیل و نشر «دانشنامه‌ی خط تعلیق» نیز فراهم گردد و بتواند محرک و مشوق هنرمندان جوان شود و افزون بر بازشناسی این خط، سبب‌ساز موجی از قابلیت‌های تعلیق در هنرهایی چون تایپوگرافی، گرافیک، دکوراسیون، طراحی داخلی و جز این‌ها باشد.

در پایان از دلگرمی دوستان گرامی‌ام، آقایان دکتر بهروز ایمانی و محمدحسن حامدی، سپاسگزاری می‌کنم.